

Nagy Józsefet, a Szegedi Tudományegyetem
pedagógiaprofesszorát,
hetvenedik születésnapján
jeles elődje portréjának felvázolásával köszöntöm.

Pukánszky Béla

FELMÉRI LAJOS ISMERETLEN ARCA – A GYERMEKKÉP ÚJSZERŰ VONÁSAI AZ ELSŐ KOLOZSVÁRI PEDAGÓGIAPROFESSZOR ÍRÁSAIBAN

Az 1972-ben Kolozsvárott alapított és 1921-ben Szegedre költöző tudományegyetem pedagógia-professzorainak munkásságát vizsgálva jól érzékelhető az a sajátos arculat, amely ezt a pedagógiai műhelyt jellemezte. A kolozsvári-szegedi egyetemen művelt pedagógiák sorozata egyfajta összetéveszthetetlenül egyedi pedagógiaelméleti „vonulattá” szerveződött, amely az évek során a nevelésről, tanításról való gondolkodás egyik meghatározó elméleti hátterévé vált. Ha szemügyre vesszük az egymás után kibontakozó professzor-életművek tartalmát (amelyek mind egyedi, koherens pedagógiaelméleti rendszerekben öltenek testet) kitapintható összefüggésekre, kapcsolódási pontokra bukkanhatunk, amelyek mellett természetesen jelen vannak az egyedi jellemző vonások is. Az „alaphangot” ezekhez a kolozsvári-szegedi pedagógiákhoz *Felméri Lajos* (1840-1894) szolgáltatta. Torzóban maradt életműve befejezetlenül is érdemes a figyelemre. Egyrészt azért, mert *Felméri* a maga korában új gondolatok egész sokaságát vetette papírra, másrészt pedig kifejezőmódja, stílusa is megkülönbözteti kortársaitól.

E tanulmányban az első pedagógia-professzor munkásságának néhány – mindeddig kevésbé elemzett – szeletét vizsgálom.

Az első professzor

Felméri Lajos Székelyudvarhelyen született 1840. szeptember 29-én. Szegénysorú szülei mindent megtettek tehetséges fiuk iskoláztatásáért. Szülővárosa református kollégiumában folytatott elemi és középiskolai tanulmányok után Sárospatakra kerül, ahol az akadémián a kiváló korabeli filozófus, *Erdélyi János* előadásait hallgatja. Mindeközben magánnevelőként tevékenykedik az alispán fia mellett, majd Pesten folytatja tanulmányait: a teológiai főiskola mellett a bölcsészettudományi karon tanul tovább. Több ízben tanulmányúton vesz részt Angliában, Skóciában, előadásokat hallgat német egyetemeken. Megfordul Franciaországban, Svájcban és Észak-Itáliában is (*Fodor*, 1999. 51. o.) Tapasztalatairól több művében számolt be (pl. *Úti levelek Skóciából*, 1870., *Az iskolázás jelene Angolországban I-II*. 1881.) Műveiben jól kitapintható az angol és francia filozófusok, pedagógusok és pszichológusok hatása, szívesen idézi például *Spencer*, *St. Mill*, *Compayre*, *Taine* és *Pérez* könyveit. A német – és ezen belül is a herbartianus – pedagógiával szemben távolságtartás és kritikai attitűd jellemzi.

Tanári pályafutását a sárospataki főiskolán kezdi, ahol – *Erdélyi János* halála után – 1868-ban átveszi a bölcsészeti tanszéket. A lélektan, logika, vallásbölcselet és esztétika mellett pedagógiát is oktat, egyre határozottabban foglalkozik egy neveléstani rendszer kialakításának gondolatával. Az 1872-ben Kolozsvárott megalapított tudományegyetem pedagógia tanszékének élére meghívást kap – ez a tudományos szakírói és professzori kibontakozás páratlan lehetőségét kínálja számára. Eddig viszonylag keveset írt, ettől fogva a helyzet megváltozik: sorra jelennek meg tanulmányai a nevelés és oktatás számos kérdéséről a korabeli erdélyi pedagógiai szaklapokban.

Gyermekközpontúság és utazás-toposz

Felméri Kolozsvárott kezd hozzá egyre nagyobb ívű tudomány-népszerűsítő munkásságához. Előadásokat tart, a széles olvasóközönségnek szánt folyóiratokban publikál cikkeket, tanulmányokat szülőknak, pedagógusoknak nevelési, közoktatási, szociológiai kérdésekről. A mai olvasó számára is élvezetes cikket ír például egy – abban a korban igen divatos – pedagógiai „toposz”-ról, az otthoni tanításról. A kor szokásaihoz híven több részletben érdekes írása jelent meg a Néptanítók Lapjában „*Utazás a szobában*” címmel (*Felméri*, 1875). A tanulmány szép példája egy francia szerző által újjára indított pedagógiai toposz térhódításának. *Felméri* minden bizonnyal francia eredetiben olvasta *Ernest Legouvé* (1807-1903) könyveit (Atya és fiú a tizenkilencedik században, Leányaink és fiaink), amelyek később – 1878-ban, illetve 1885-ben – Feleki József fordításában magyarul is megjelentek. (*Legouvé*, 1878, 1885) A *Legouvé* által olyan érzékletesen leírt pedagógiai alaphelyzetben egy középosztálybeli édesapa úgy dönt, hogy saját maga veszi kezébe fia tanítását úgy, hogy gyermekével „képzletbeli utazásokat” tesz.

Új jelensége volt ez a tizenkilencedik századnak: polgári családokban az apák hagyományosan távolságtartó szerepe fokozatosan átférférfáldott. Egyre jobban érdeklődtek gyermekeik fejlődésének hétköznapi kérdései iránt, egyre több időt szántak gyermekeik (elsősorban fiaik) nevelésre (*Robertson*, 1998). *Rousseau* gondolatai élednek újra elmélet-

ben és gyakorlatban – erre jó példát nyújtanak *Legouvé* nevelési témákat feldolgozó könyvei. Mint ismeretes, *Rousseau* képzeletbeli neveltje, Emil tanítását élményszerű „séták” köré rendeli, *Legouvé* a szobában tesz pusztán a fantázia segítségével „utazásokat”, s ezek alkalmával tanítja saját fiát. Ezek a „virtuális” kirándulások eleinte hétköznapi témák mentén szerveződnek (pl. a kandalló működésének fizikája, az ablaküveg előállításának folyamata), később azonban már arra is ügyel, hogy a konkrét ismeretszerzésen túl a morális fejlődést elősegítő nevelő tapasztalatokat is nyújtson. A tanítás során úgy rendez el az elcsajátításra váró ismereteket, hogy ezekhez kapcsolódóan mindig adódjon alkalom valamilyen *erkölcsi érték felmutatására*, és az ehhez kapcsolódó morális célzatú beszélgetésre.

Legouvé gyermekközpontú felfogása, nevelésről megfogalmazott újszerű gondolatai Magyarországon meglepően erőteljes visszhangra találtak. Pedagógiai folyóiratokban egyre-másra jelentek meg olyan esszék, amelyek ráirányították a figyelmet a gyerek egyéniségére, az „újfajta” nevelés előnyeire, s mindemellett a lehetséges veszélyekre. Elterjedt egy sajátos műfaj: olyan írások jelentek meg a neveléssel foglalkozó újságokban, amelyben a szerzők nem eredeti gondolatokat fejtenek ki, hanem külföldön divatos szerzők tárcáinak „utánérzéseit”, parafrázisát adták. Több ilyen „*Legouvé* nyomán” aláírással megjelent cikk látott napvilágot például *Hegedűs István* tollából. Az egyik rövid írás a „Család és Iskola” c. kolozsvári pedagógiai folyóirat hasábjain jelent meg, az alábbi különös címmel: „Menj, nincs időm”. A rövid tárca voltaképpen a francia szerző „*Atya és fiú a tizenkilencedik században*” című könyve egyik fejezetének parafrázisa. (*Hegedűs*, 1875, 33-34.) Benne egy olyan apa önmagára eszméléséről olvashattak a korabeli szülők, aki kérdezősködő gyermekét korábban a címben szereplő szavakkal utasította el. A pálfordulás nyomán az apa hirtelen rádöbben, milyen fontos szerepet tölt be fia életében: „Az atya egészen új dolgot érzett. Érezte, hogy ő nevelő. Érezte, hogy neki nem elutasítani, de felelnie kell. Neki le kell ereszkednie a gyermek lelki világához, neki vele foglalkoznia, vele játszania kell. Gyermekké kell válnia, hogy megértse azt a kínzó szót, melyben a gyermeki lény legőszintebben nyilatkozik: *Miért?*” (*Hegedűs*, 1875. 34. o.). A nevelő-tanító szerepet hirtelen magára vállaló apa ezek után maga is tanul: készül, hogy fiát taníthassa. Ezek a tanórák voltaképpen játékos utazások: kirándulások a szobában – így ismertette meg olyan hétköznapi használati tárgyak előállításának és felhasználásának módozatait, mint például a kandalló vagy az ablaküveg.

A gyermek iránti attitűd változásának nyilvánvaló jeleit viseli magán *Hegedűs István* egy másik tárcája is, amely 1877-ben jelentetett meg a ugyancsak a *Család és Iskola* hasábjain. Ez az újabb *Legouvé*-parafrázis a szülői gyöngédség és a tekintély kapcsolatát vizsgálja, s benne a szerző megfogalmazza az új nevelői stílus egyik lényeges vonását: „Bizonyára könnyebb volt hajdan atyának lenni, mint manapság ... Ma alkotmányos apák vagyunk, még pedig azon súlyosbító körülménnyel, hogy nincsenek felelős minisztereink. Minden tettünket, minden szavunkat meglátolják, mint valami budget-tételeket...” (*Hegedűs*, 1877. 46. o.). Szemléletes szembeállítás ez a „rég” és az „új”, a mélyen gyökerező „autokratikus” és a kialakulóban levő „demokratikus” apai nevelési stílusnak.

Az is igen figyelemre méltó újdonság, hogy ebben az időszakban nemcsak a fiúk nevelésének új módozatait népszerűsítették a nyugati írókat buzgón olvasó és követő magyar szerzők. Új szellemű írások jelentek meg a leánynevelés témakörében is. A már fentebb idézett kolozsvári lap, a *Család és Iskola* 1880-ban több részletben közölte *Binder Laura*

írását egy édesanyjáról, aki maga vezette be leányát a természettan rejtelseibe (*Binder*, 1880). A tanítás során megjelennek a már jól ismert és bevált módszerek: séta a természetben, beszélgetés a világ jelenségeiről, magyarázattal egybeszóve. A türelmes édesanya gyerek értelmi fejlettségi szintjéhez alkalmazkodva, könnyen emészthető adagokba porciózva tálalja kislányának a tudományt, aki így könnyedén, szinte észrevétlenül építi fel a világra vonatkozó alapismereteinek rendszerét.

A gyerek, a gyerekkor iránti érdeklődésnek ez a felfokozódása, a gyerek egyéniségére figyelő tanítási módszerek felbukkanása és terjedése tehát Magyarországon is kezdetét vette még mielőtt a tradicionális reformpedagógiai irányzatok teret hódítottak volna. Újjá kell értékelnünk azt a klasszikus neveléstörténeti tételt, amely a gyermektanulmány, a gyerekre koncentráló reformpedagógiai irányzatok megjelenésnek idejét a századforduló előtti néhány évtizedre. Az új pedagógiák kialakulásának esztörténeti előzményei sokkal mélyebbre nyúlnak vissza.

Az újabb gyermekortörténeti szakirodalom megállapításai szerint a gyermek iránti megnövekedett figyelem, a gyermekkel való szisztematikus foglalkozás az újkor hajnalától kezdve megfigyelhető. A 18. század második felétől kezdődően radikális változások zajlanak le a nyugati civilizációk családmódeljében. Átértékelődnek a szülői szerepek. Főleg Franciaországban figyelhető meg az apák fokozottabb mértékű részvétele gyermekeik nevelésében. Korabeli források szerint Párizsban vasárnap és ünnepnapokon szívet melengető látvány volt a szüleikkel sétáló gyereksereg a Tuillériákban vagy a Jardin du Luxembourgban. A szemlélők számára feltűnő volt a szülők gyermekeik iránti rendkívüli szívéllyessége és figyelmissége. (*Robertson*, 1998)

Az előző évszázadok gyermeknevelési szokásaiban tapasztalható brutalitás, avagy közömbösség a 18. század második felétől kezdődően fokozatosan átadta a helyét a gyermekek iránti megértő tapintatnak. *Rousseau* hatása bizonyos társadalmi körökben elementáris erejű volt, nemcsak a kontinensen, hanem Angliában is. *Richard Lovell Edgeworth*, *David Williams* nevelési tanácsadó könyveikben arra buzdították a szülőket, neveljék saját maguk gyermekeiket egészen addig, míg egyetemre kerülnek vagy szakmát választanak. Edgeworth az „Emil”-t tekintette mintának a maga gyakorlatában. „Senki sem alkalmasabb egy gyermek felnevelésére – érvelt *Williams* – mint a saját édesapja”. (*Musgrove*, 1998) A házi nevelés apoteózisa ezeknél a szerzőknél együtt járt a nyilvános iskolák kíméletlen kritikájával.

Ernest Legouvé tehát egyáltalán nem légüres térben fejtegette az új családi nevelési stílus erényeit a 19. század közepétől kezdve. Érdekes, hogy a magyar pedagógiai sajtó milyen nagy empátiával fogadta a gyermekcentrikus nevelés térhódítását. Ez a folyamat érdekes módon szinte a herbartianus iskolapedagógia elterjedésével egy időben ment végbe. (*Herbart* rendszere – minden erényével, módszertani kidolgozottságával együtt – nem sorolható a gyermekcentrikus irányzatok közé, benne a pedagógus irányító szerepe dominál.)

Felméri is ezen a nyomon halad tovább, amikor az „Utazás a szobában” című írásában kedélyes „pedagógiai zsánerképet” fest a gyermekét beszélgetve-tanító édesapáról. Ebben az alaphelyzetben az édesapa az emberi test működésével ismerteti meg fiát: előbb a vérkeringés, a szív és az érrendszer bemutatása kerül sorra, majd az idegrendszer működésével ismerkednek meg, később pedig különféle fizikai jelenségek kerülnek terítékre. Jellemző a kolozsvári pedagógus gyermek iránti attitűdje: a gyermeket kíváncsi, új ismeretekre fogé-

kony, problémákat szívesen megoldó lénynek tekinti, nem pedig az előre kiporciózott ismeretfalatokat engedelmesen elfogyasztó minta-tanulónak.

Az „utazás-toposzt” fejleszti tovább egy 1877-ben írt cikkében is, amelyet „A természettan elemei a játéktéren” címmel jelentetett meg – szintén a Néptanítók Lapjában. Az alaphelyzet itt némileg módosul: a kollégiumból szünidőre hazatérő fiúval édesapja, a bécsi politechnikumot végzett földbirtokos beszélget a természet különféle jelenségeiről, ezeken a beszélgetéseken azonban már – a fiú mellett – időnként részt vesznek annak leánytestvérei is. Jellegetes alakja a cikkben ábrázolt összejöveteleknek a fiú nagybátyja, egy nyugalmazott főkörmányszéki tanácsos, aki klasszikus műveltségének teljes fegyverzetében ellenpontozza a praktikus, pragmatikus kérdésekkel foglalkozó édesapa törekvéseit. Ez az egyébként „talpig jellemes ember” nem a jelenben él, „gondolatai legtöbbször a múltban repesnek”, érdeklődése „az ó remek irodalomban vert gyökeret”. Míg az apa gyermekét játszva-tanítva akarja megismertetni a fizika és mechanika elemeivel, addig a klasszikus értékek iránt elkötelezett nagybácsi a latinus humán műveltség híve: „hadd tanuljon előbb grammatikát, faragjon heksametert, skandálja Virgilt, s meglásd, hogy azután bőségesen jut rá idő, hogy matematikával s több effélével kiozzák.” (*Felméri*, 1877. 10. o.) A szerző finom humorral fűszerezett stílusa érzékletessé teszi e két felfogás vitáját. Végezetül az apa győzedelmeskedik: fiát élvezetes, játékos módszerekkel ismerteti meg egyre összetettebb és bonyolultabb fizikai jelenségekkel úgy, hogy a gyerek mindvégig értő, együtt gondolkodó beszélgetőtársnak bizonyul. *Felméri* e két írásában figyelemre méltó érzékenységgel követi nyomon a gyerek irányított tanulásának folyamatát, azt a processzust, amelynek során a fiú – apja segítségével – mintegy maga konstruálja meg a világról alkotott fogalmainak egyre bővülő struktúráját, így építve föl a világra vonatkozó tudásának egymáshoz jól illeszkedő építőkövekből álló rendszerét.

E tanítási módszer, a természettani tárgyú beszélgetések konkrét témái közül izelítőként következnek egy részlet, amelyben a résztvevők az egyensúly problémáját járják körül – a falábon járás módozataival szemléltetve. A beszélgetésben az édesapán (Csertézy) kívül leánya, Róza is részt vesz, s persze nem hiányzik a fiú, Aladár sem.

„– Van Franciaország déli részének egy Landes nevű síksága mely az Adour és Gironde torkolata közt levő tergerparton esik, a hol minden pásztor falábon jár-kél s egészen szabadon, és bámulatos gyorsasággal mozog. Sőt e pásztorok oly ügyesen meg tudják tartani az egyensúlyt, hogy egész könnyűséggel és biztonsággal tudnak futni, fölfelé és lefelé menni, s a mi több, táncolni.

– Ez aztán különös! kiáltá Aladár; mi lehet ennek a furcsa szokásnak az oka?

– Rájok nézve az a nevezetes körülmény télen, hogy lábok vízbe ne érjen, a mi a pusztá mocsáros helyein meglehetősen mély, s hogy mentve legyen, nyáron a forró homok égetésétől. Ezekhez járul az a körülmény, hogy eme tökéletes lapos síkon a látkört nagyon neveli az emelkedettség, s ezáltal a pásztorok nyájait sokkal nagyobb távrolról tarthatják szemmel. [...]

– Azt hiszem – mondá Róza –, hogy a falábon járás ügyességére korai ifjúságukban tesznek szert.

– Igen is gyermekem; sőt úgy tetszik, hogy minél törpébb a gyermek, annál magasabb a faláb.

- Az én természetrajzom – tevé hozzá Róza – azt mondja, hogy a golya mindig falábon jár, s még sem fárad el.
- Igaza van – felelé atyja, – mert jusson eszedbe, hogy a természet e madarat oly módon látta el, hogy lábait minden izom – erőfeszítés nélkül kinyujtva tarthatja, mint bizonyos fajta rugókat. E szerkezetnél fogva egész napokat tölthet egy lábon, a legkisebb fáradság nélkül.
- Azt hiszem atyuskám – mondá Ali – hogy még akárhány érdekes esetet tudsz felhozni, ha kell ekszperimentum, ha kell játék alakjában, hogy az egyensúly törvényét annál jobban megtanuljuk.” (Felméri, 1877, 199.)

Önként kívánczok a két szerző – *Legouvé* és *Felméri* – tanító apákról szóló írásainak összevetése. Szembeötlő a különbség: *Legouvé* már pályája csúcsán írja nevelési életképeit, *Felméri* viszont még úgyszólván pályakezdő a pedagógiai szakírói munkában, fő műve, „*A neveléstudomány kézikönyve*” még előtte áll. Sok közös vonás mutatható ki viszont a gyerekekkel kapcsolatos attitűdjükben, gyerekképükben: a gyereket aktív, felfedező, problémát szívesen megoldó lénynek tekintik. Ez az aktivitás mozdítja előre a tanulás folyamatát, amelyben a tanár (jelen esetben az édesapa) állandóan megbizonyosodhat arról, hogy fia képes vele együtt gondolkodva előrehaladni. Egyikük sem hisz az előre apró lépésekre osztott ismeretszerzés herbartiánus receptjében. Ez a beszélgetve tanító, együtt gondolkodó – a szókratészi heurisztikára emlékeztető – oktatás leginkább egyfajta improvizatív *művészi* tevékenységre emlékeztet bennünket.

Felméri nevelési életképeit olvasva az a benyomásunk támad, hogy az író előnyben részesíti a matematikai-természettudományos képzést a klasszikus görög-latin stúdiumokkal szemben. Arra gondolhatnánk, hogy a formális-alaki és a materiális-pragmatikus képzés régi vitájában az utóbbi mellett teszi le a voksot. Elegendő azonban elolvasnunk fő művét, a „*Neveléstudomány kézikönyvé*”-t, hogy belássuk: felfogása ennél differenciáltabb.

A neveléstan átfogó rendszere

A kolozsvári pedagógia-professzor főműve 1890-ben jelent meg (*Felméri*, 1890). Jellemző a kötet fogadtatására, hogy még ugyanazon esztendőben megjelent második, javított és átdolgozott kiadása. A kortársak tudósítása szerint a könyv hamar elterjedt, sokáig használták (*Imre*, 1935. 121. o.). A szerző pedagógiai rendszerének továbbfejlesztésével kapcsolatban több tervet dédelgetett, de ezeket már nem válthatta valóra: 1894 májusában váratlanul elhunyt.

Az újabb neveléstörténeti szakirodalom erőteljesen hangsúlyozza *Felméri* távolságtartó, kritikai attitűdjét a német, elsősorban a herbartiánus pedagógiával szemben. Egyes szerzők kiemelik, hogy *Felméri* a maga korában „elsőként emelte fel szavát a herbartizmus egyeduralma ellen a pedagógiai gyakorlat síkján, a régi, megrögzött dogmák és sablonok ellen” (*Fodor*, 1999. 52. o.), mások szerint „szakított az elavult pszichológiára alapozott herbarti pedagógiával, lerakta egy korszerű, gyermeklélektanra alapozott pedagógia alapjait” (*Köte*, 1997, 78. o.). A két idézett vélemény negatív minősítő oldala vitatható (magam részéről például nem osztom a herbartiánus pszichológiára – az asszociációs lélektanra – és pedagógiára vonatkozó sommás elítélő véleményeket), de a megállapítások pozitív, *Felméri*

pedagógiáját értékelő részei helytállóak. Ismerve *Felméri* távolságtartását a német pedagógiától és fogékonyságát az angolszász szerzők munkássága iránt azt hihetnénk, hogy „A neveléstudomány kézikönyvé”-t lapozva egy utilitáriánus, pragmatista neveléstant ismerünk meg, például olyant, mint amilyen például a kortárs *Alexander Bain* könyve: „Education as a science” (*Bain*, 1879). (*Bain* könyve *Szemere Samu* fordításában magyarul is megjelent 1912-ban, „Neveléstudomány” címen.) A locke-i, rousseau-i hatás valóban tetten érhető bizonyos pontokon, például a nevelési feladatok tág értelmezésében: a könyv bőségesen tartalmaz olyan, a helyes életvitel kialakítására vonatkozó praktikus-pragmatikus tanácsokat, amelyek *Locke* „Gondolatok a nevelésről” című könyvében olvashatóak (*Locke*, 1914). Míg azonban az angolszász pragmatizmus tipikus képviselője, *Bain* – a klasszikus stúdiók értékének hosszas fejtegetése után – végül is a első helyen az „exact” természettudományokat említi új tantervében, s csak ezután foglalkozik a humaniorák – immár igencsak megcsappant – szerepkörével (*Bain*, 1912. II. 173-181. o.), addig *Felméri* egyértelműen a humán ismeretköröket részesíti előnyben.

„A neveléstudomány kézikönyvé”-ben az ismereteket „irodalom-történettudományi” és „mathesis-természettudományi” csoportba sorolja. (*Felméri*, 1890. 446. o.) Az irodalom az eszmék, a természettudomány a tények tudománya – olvassuk *Felmérinél*. „A természettudomány forradalmár természetű s keresve keresi a mit leromboljon. Ez a tudomány ma egy nagy áradat, mely a democratiának nevezett másik áradattal kezdet fogva, minden régi felfogást és antik intézményt elsöpréssel fenyeget... A demokraták és természetvizsgáló általában utilitáriusok, s nem érzik szükségét a költői alkotásnak.” (*Felméri*, 1890, 449. o.) *Darwint* idézi, aki harminc esztendő koráig nagy örömmel gyönyörködött a költészetben a zenében és a képzőművészetben, majd fokozatosan elvesztette ezirányú érdeklődését: „Valóságosan a tények garmadából általános törvényeket kicsépelő géppé lettem.” (*Felméri*, 1890, 450.). *Felméri* az „anyag civilizációval” szemben az „erkölcsi civilizáció” primátusát hangsúlyozza. A természettudományokat kell ugyan tanítani az iskolában, de kisebb terjedelemben, mint a humán stúdiókat: „az irodalmi és bölcséleti tantárgyak tanfolyama sokkal hosszadalmasabb, mint a természettudományoké. Míg egy-egy nyelv és irodalom megtanulására sok év kell, addig egy tizenhat-tizenennyolc éves ifjú félév alatt szép haladást tehet mechanikában, az élettanban.” (*Felméri*, 1890. 459. o.).

A kolozsvári tudós általában ellenzi a földhöztapadt, utilitárius nevelést: elveti azt a tantervkészítői magatartást, amely a természettudományokat azok praktikus hasznossága miatt helyezi előtérbe. A természeti törvény önmagában nem nevelő erejű, csak az ember értelmező tevékenysége teszi azzá. Az „elme szabad mozgását” félti a „betanult tények ezreitől”, amelyek kellő elemzés, rendszeralkotás nélkül inkább megterheli az elmét, mintsem gazdagítanak. Arra is rámutat, hogy a természettudományok körében az esztétikai érték, a szép milyen nagy szerepet játszik.

A *Felmérire* jellemző oldott, helyenként esszyszerűen csapongó stílus, az idézetek és utalások kimeríthetetlen gazdagsága kiemeli ezt a kötetet a korabeli, vélt vagy valós „akadémikus” elvárások szerint megírt, átlagos neveléstan könyvek, egyetemi vagy tanítóképző intézeti tankönyvek sorából.

Illusztrációként vegyünk szemügyre egy alapvető témát, a nevelés fogalmának bemutatását. A „tanítóképző-intézeti növendékek” számára írt egyik közkeletű tankönyv a következőképp ír erről: „Az ember rendeltetésének elérésére testi (u. m. növekedés, mozgás, érzéki-

ség) és lelki (u. m. ismerés, érzés és akarás) tehetségekkel van fölrüházva. Ezen tehetségek belső erő alapján belülről kifelé és a külső tárgyak hatása alatt erősödnek vagyis fejlődnek. Ezen fejlődést leginkább fejlett – és ennél fogva érettkorú emberek képesek előmozdítani. Érettkorú embereknek fejletlen, tehát kiskorú emberekre való hatásait tágabb értelemben vett nevelésnek nevezzük. Ezen értelmezés szerint a nevelés körébe tartozik minden behatás és befolyás, melyek által a nagykorúak a kiskorúak tehetségeinek fejlődését akár előmozdítják, akár hátráltatják.” (Erdődi, 1889. 1. o.) A könyv szerzője, Erdődi János (1844-1904) tankerületi főigazgató és a kassai tanítóképző gyakorlóiskolájának igazgatója volt. Népiskolai és tanítóképző intézeti tankönyvei egymást követően számos kiadásban jelentek meg, így feltehetően széles körben terjedt az a pedagógia, amelyet könyve lapjain kifejtett. Ezt, a maga korában már jócskán túlhaladott, a Woff-féle képességlélektanra épített neveléstani rendszert igen csak puritánus, dísztelen stílusú köntösbe öltöztette a szerző. Ilyen és ehhez hasonló szövegeket kellett megtanulniuk a 19-20. század fordulóján tanítóképző intézetbe járóknak. Természetesen ellenpélda is akad: más tanítóképzőkben például a kalocsai paptanár, Mennyey József (1823-1889) „Nevelés- és tanítástan” című könyvét (Mennyey, 1866) oktatták, amely tartalmilag és formailag egyaránt jobban sikerült, üdítőbb olvasmány, mint az átlagot képviselő Erdődi-kötet.

Az igényesnek alig mondható pedagógia-tankönyvek sorából kiemelkedik a „Neveléstudomány kézikönyve”. Ennek negyedik fejezetében a következőket olvashatjuk a nevelés tudomány-jellegének értelmezése közben: „A nevelés kettős arculatú: egyfelől elmélet, s mint olyan: gyakorlati ügyesség. Ámde valamint az emberi munkásságnak egyéb köre, szintúgy a nevelés sem tudományos értekezéssel kezdődött. Elkezdve Homér Iliásán, melyből Aristoteles az éposz szabályait levonta, le a gőzgépig, mely csodákat mível szárazon és vízen, a gyakorlat minden téren megelőzte az elméletet. A járás problémáját járással oldották meg az emberek és nem bonctani vagy mechanikai vitatkozásokkal; szintúgy a nevelés feladatát gyakorlati fogásokkal és nem pszichológiai értekezésekkel. [...] Vannak ... a kik még a tudományos voltát sem ismerik el a nevelésnek. Tolsztoj Leó gróf egyik művében megkockáztatja az állítást, hogy nincs neveléstudomány, sőt annak alapköve sincs letéve. [...] A nevelés terén, mint máshol mindenütt, leghelyesebb az újat a régihez kapcsolni, az elméletet a gyakorlat jó tulajdonságaival egyesíteni. [...] A mai nevelőnek ... pszichológusnak, a pszichológiában jártasnak kell lennie. A pszichológia mélyrehatóan keresi a gyakorlati eljárások okát; okát adja, hogy miért helyes ez a szabály s miért nem helyes amaz; s végre belátást enged abba a végtelenül finom és bonyolult szerkezetbe, melyet gyermeki léleknek nevezünk.” (Felméri, 1890. 35-38. o.)

Ebből a néhány kiragadott sorból is látható, hogy szerzője milyen érzékenyen reagál azokra a vitákra, amelyek a nevelés tudomány-jellegét firtatják. A nevelési gyakorlat elméleti megalapozását mindazonáltal fontosnak tartja, de túllép a spekulatív pszichológiák (mint például a képességlélektan) obskurus metafizikus rendszerein. A gyakorlat számára releváns mondanivalót megfogalmazó neveléstudomány számára a segítséget egy épphogy csak megszülető-félben levő empirikus tudománytól, a gyermeklélektantól várja.

Nemcsak a tartalom újszerű, a forma is figyelemre méltó. Felméri szövegének valóságos „holdudvara” van, olvasója állandóan utalásokkal találkozhat, amelyek humán műveltségét teszik próbára. Ha figyelembe vesszük, hogy a korabeli egyetemi hallgatók milyen fajta előzetes tudással kerültek be a kolozsvári professzor egyetemi előadótermébe, akkor aligha

kell csodálkoznunk: tömérdek hivatkozása feltehetően célba talált, „lelki rezonanciát váltott ki” az olvasó- és hallgatóközönség soraiban. A klasszikus és modern szerzőkre való hivatkozás ugyanakkor kihívást is jelent: az olvasó indíttatást érez(het) arra, hogy ilyen irányú hiányos tudását kiegészítse. Ez a könyv így nemcsak pedagógiát tanít: általános művelődés-önművelésre is serkent.

Felméri Lajos művei jól példázzák egy újfajta gondolkodásmód meggyökerezését neveléstudásaink körében. Új paradigmán nyugvó neveléstan kimunkálására törekszik, amely már nem a filozófiai teleológiák erkölcsstanára épít, s a módszerek meghatározásánál nem az akkorra már túlhaladott deskriptív-spekulatív lélektani irányzatoktól vár segítséget. Eseménye nem az individuum, hanem a „társult ember”, akinek erkölcsi erényeit is elsősorban a közboldogság határozza meg. Műveltségfelfogása kiegyensúlyozott. Tudatában a modern, természettudományos képzés fontosságának, erről nevelési életképeit olvasva is meggyőződhetünk. Ugyanakkor mi sem áll távolabb tőle, mint a földhöz tapadt utilitarizmus. Őva int az új divattól: a materiális kultúra piedesztálra emelésétől, a kikristályosodott klasszikus humán értékek örökérvényűségét hangsúlyozza. Szélsőségektől mentes, harmonikus műveltségeszmény az övé, amelyben a studia humanitatis éppúgy megfér, mint a mechanika. Gyermekképe a reformpedagógia képviselőnek gyermekközpontú felfogásmódját előlegezi meg, tanítási módszereiben éppúgy megtalálható a játékos kísérletezés, mint az irányított beszélgetés. *Locke*-ra emlékeztető módon vonzódik a hétköznapi nevelési-oktatási problémák aprólékos tárgyalásához – nemcsak a szülőknek, tanítóknak szánt pedagógiai publicisztikájában, hanem a szaktudományos kritériumoknak megfelelő neveléstanai kézikönyvében is. Ezen a ponton csatlakozik hozzá későbbi követője és tanár-utódja, *Imre Sándor*, aki 1928-as Neveléstanában hasonlóképpen hajlandóságot mutat a gyakorlat-közeli, pragmatikus elméletalkotásra (*Imre*, 1928). Felméri nem enged annak a csábításnak, amit a nevelésfilozófiai, értékelméleti kérdéseket középpontba állító eszménypedagógiák jelentettek abban a 19. század második felében. Olyan eszménypedagógiai irányzatokra gondolunk itt, mint például amelyet *Schneller István* (1847-1939) dolgozott ki, aki közvetlen utódja volt a kolozsvári tanszéken. *Schneller* személyiségpedagógiája, a maga emelkedett pedagógiai optimizmusával, szeretetelvűségével, a hétköznapi pedagógiai kérdések tárgyalásakor túlságosan nagyvonalú, kevésbé részletező (*Pukánszky*, 1989).

Felméri Lajost tragikusan korai halála megakadályozta abban, hogy pedagógiai rendszerét a maga teljes egészében kidolgozza. Tanársága idején a kolozsvári egyetemi fennmaradásért küzdött, a „Távol-Keleten” tevékenykedő professzorok tudományos megítélése a centrális helyzetű budapesti kollégák körében sokszor nélkülözötte az objektivitást. Az első kolozsvári pedagógus professzor pedagógiája így sohasem lett akadémikusan elfogadott „hivatalos pedagógia”, de ez voltaképp csak hasznára vált: megőrizte frissességét, rugalmasságát. Nevelésről, tanításról megfogalmazott nézeteit viszont több lapban is kifejtette – ezt lehetővé tette számára a korabeli szaksajtónak a mai kutató számára meglepő decentralizáltsága. Befejezetlen életműve így mégis számos hívet toborzott az erdélyi egyetem első pedagógiaprofesszorának.

Irodalom

- Bain, A. (1912): *Neveléstudomány. I-II.* (Fordította Szemere Samu) A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest.
- Binder Laura (1880): A természet és az anya. *Család és Iskola*, VI. 70-72., 77-79., 90-91., 99-100., 110-111., 125-127., 141-143.
- Erdődi János (1889): *Neveléstan* (Második, átdolgozott kiadás). Kiadja Lauffer Vilmos, Budapest.
- Felméri Lajos (1870): Úti levelek Skóciából. Budapest.
- Felméri Lajos (1975): Útazás a szobában. *Néptanítók Lapja*, VIII. Buda-Pest. 38-42.; 225-227.; 247-248.; 267-270.; 291-292.; 316-319.; 344-346.; 366-369.; 384-387.; 400-402.; 421-426.; 440-445.
- Felméri Lajos (1877): A természettan elemei a játéktéren. *Néptanítók Lapja*, X. 10-14.; 33-37.; 65-71.; 21-125.; 196-201.; 213-219.; 408-413.; 436-440. 478-481.; 496-499.
- Felméri Lajos (1881): *Az iskolázás jelene Angolországban.* I-II. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Felméri Lajos (1890): A neveléstudomány kézikönyve (Második, javított kiadás). Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest.
- Fodor László (1999): Felméri Lajos – a neveléstudomány kiemelkedő kolozsvári képviselője. In: Dombi Alice és Oláh János (szerk.): *Nevelési törekvések a XIX. században.* APC-Stúdió, Gyula. 50-61.
- Hegedűs István (1877): Gyöngédség és tekintély. *Család és Iskola*, III. 29-31., 38-40., 46-48., 53-54.
- Hegedűs István (1875): Menj, nincs időm! *Család és Iskola*, Nevelés és oktatásügyi szakközlöny szülők, nevelők, kisdiednevelők, tanítók és a nevelésügy barátai számára. Kiadja a Kolozsmegyei Tanító-testület. I. 33-34.
- Imre Sándor (1935): A neveléstudomány magyar feladatai. *Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Hungaricae Francisco-Josephinae, Sectio Philosophica.* Tom. 6. Fasc. 1. Szeged, 121. p.
- Imre Sándor (1928): *Neveléstan.* A Studium kiadása, Budapest.
- Köte Sándor (1997): A hazai neveléstudomány tudományelméleti kérdései. OPKM, Budapest. 78.
- Musgrove, F. (1998): Az otthon és az iskola konfliktusa. In: Vajda Zsuzsanna és Pukánszky Béla (szerk.): *A gyermekkor története.* Eötvös József Kiadó, Budapest, 257-266.
- Legouvé, E. (1878): *Atya és fiú a tizenkilencedik században* (Fordította Feleki József). Franklin Társulat, Budapest.
- Legouvé, E. (1885): *Leányaink és fiaink* (Fordította Feleki József). Franklin-társulat, Budapest.
- Locke, J. (1914): *Gondolatok a nevelésről.* (Fordította Mutschenbacher Gyula). Kiadja a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, Budapest.
- Mennyey József (1975): *Nevelés- és tanítástan* (Harmadik javított, s bővített kiadás). Kiadja az Eggenberger-féle könyvkereskedés. Budapest.
- Pukánszky Béla (1989): *Schneller István.* OPKM, Budapest.

Robertson, P. (1998): *Az otthon mint fészek*. In: Vajda Zsuzsanna és Pukánszky Béla (szerk.): *A gyermekkor története*. Eötvös József Kiadó, Budapest.